

İlhanlı Hâkimiyeti ve İmâmîye Şiîleri*

Araştırma makalesi / Research article

Kemal Ramazan HAYKIRAN*

The Ilkhanid Sovereignty and the Shiites of Imamate

Citation/©: Haykıran, Kemal Ramazan, (2020). The Ilkhanid Sovereignty and the Shiites of Imamate, Milel ve Nihal, 17 (1), 87-109.

Abstract: While the Sunni elements of the Near East, in which Mongols were trying to dominate, showed strong resistance to the new conjuncture that emerged in their land. In the eyes of the Shiites, the emergence of the Mongols in the Islamic World and the Ilkhanid period were important political developments. The Ilkhanid domination provided important opportunities for the development of the Shiite ideology. This was important not only for Shiite history but also for the history of Iran. Especially the Shiites of Imamate had the chance to expand their existence within the Iranian region in that period besides getting the chance of being an independent political power, too. Today, Iran's geography, which is almost identified with the Shiite, was, especially before the 13th century, generally known as the land of the Sunnis. After the Mongolian invasion, Shiite of Imamate for the first time in history gained the identity of an official state sect in the Ilkhanids, who were a Mongolian state, and started the process of Shiite expansion in the Iranian Azerbaijan region. In this study, the results and the options of the Mongolian sovereignty to the Shiite World and how the Shiites evaluated these; the process of the expansion of the Shiite idea in the Iranian and Azerbaijan region will try to be answered. Besides these, as perhaps the most important part, whether the Shiites used these chances only to expand their political authority over their region and how the data of Shiite Imamate literature made a progress when compared with the Sunni literature of the time will try to be answered.

Keywords: The Mongolian Invasion, Ilkhanids, Shiites of Imamate, Iran, Azerbaijan.

* Bu makale 2015 yılında Ankara Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanan "İlhanlılar Zamanında Kültür ve Eğitim" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr. Öğr Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı [krhaykiran@gmail.com] ORCID: 0000-0002-7840-0309.

Atıf/©: Haykiran, Kemal Ramazan, (2020). İlhanlı Hâkimiyeti ve İmâmiye Şiîleri, Mîlel ve Nihal, 17 (1), 87-109.

Öz: Moğolların hâkimiyet kurmaya çalıştığı Müslüman coğrafyaların Sünnî unsurları güçlü bir direnç gösterirken Şiîlerin kendilerini desteklemeleri siyasi olarak Moğolları rahatlatan bir faktör olmuştu. Şiîliler açısından da Moğolların İslam dünyasında belirmeleri ve İlhanlılar dönemi önemli bir siyasi süreç olmuştu. Şiîliğin gelişimi açısından İlhanlı hakimiyeti önemli fırsatlar sunmuştu. Bu sadece Şiî tarihi değil İran tarihi açısından da önem taşımaktaydı. Özellikle İmâmiye Şiîleri bu dönemde bağımsız siyasi bir güç olma ve yönetime müdahale etme fırsatını ele geçirdiği gibi daha önce neredeyse hiçbir tesiri görülmedikleri İran'a yayılma fırsatı bulmuştu. Bugün Şiîlik ile neredeyse özdeşleşen İran coğrafyasının XIII. yüzyıl öncesinde büyük bir kısmının yaygın olarak Sünnî olduğu bilinmektedir. Moğol istilasının oluşturduğu zemin üzerinde tarihte ilk defa Şiî İmâmiye, bir Moğol devleti olan İlhanlılar döneminde resmi mezhep olma gibi bir niteliğe kavuşmuş böylece İran-Azerbaycan'ın uzun bir sürece yayılacak olan Şiîleşme süreci de başlamıştır. Çalışmada, Moğol hakimiyetinin Şiî dünyaya ne gibi fırsatlar sunduğu ve bunların Şiîlerce nasıl değerlendirildiği, İran ve Azerbaycan coğrafyasının ne gibi aşamalardan sonra Şiîleştiği, hepsinden önemlisi de Şiîlerin sağladığı bu fırsatı sadece siyasal nüfuzlarını arttırmak için mi kullandığı sorularına; ayrıca İmâmiye Şiasına ait literatürün bu devirde Sünnî literatüre kıyasla nasıl bir gelişme gösterdiği sorusuna dönemin kaynaklarından hareketle cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Moğol İstilas, İlhanlılar, İmâmiye Şiîleri, İran, Azerbaycan.

Giriş

Cengiz Han, XIII. yüzyılda dağınık halde bulunan Moğolları bir çatı altında toplayıp da güçlü bir imparatorluk kurduğu zaman Moğolların ağırlıklı çoğunluğu Şamandı.¹ Moğollar bütün sertliklerine ve baskıcı yönetimlerine rağmen dinlere ve dinî zümrelere karşı hoşgörülü bir politika izlemişlerdi. Bu Yasa'da yeri olan bir uygulamaydı.² Moğolların, yönetimi altına aldıkları toplumlara, Gâzân Han zamanında yaşanan reform ve devlet kurumların yeniden İslam'a dayalı bir çerçevede biçimlendirildiği geçiş dönemi dışında daha önceki dönemlerde hakimiyeti altına aldıkları topluluklara inançlarından ötürü bir baskı uyguladıkları söylenemez.³ Moğolların, Cengiz Han Yasasını hakimiyet altına aldıkları yerlerde cari hale

¹ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev.: Cemal Köprülü (Ankara: 1987), 187.

² Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, çev.: Coşkun Üçok (Ankara: 1967), 93.

³ Spuler, *İran Moğolları*, s. 220.

getirmeleri ile özellikle Müslümanları zor durumda bırakan suya dokunamama dolayısıyla da abdest alamama ve de hayvan kesme usulleri ile orta çıkan uygulamaların⁴ bir dinî siyasi baskı olarak da değerlendirmek tarihçilerin düştüğü büyük bir yanılgıdır.⁵ Kaldı ki Moğol örfünün Müslümanları rahatsız eden bu uygulamaları daha Hülâgü Han zamanında terk edilmişti. Dinî zümrelere eşit mesafedeki yaklaşımları dinî algıdaki rahatlığı, hâkimiyeti altına aldıkları topraklarda var olan dinlere kendilerine göre örgütlenme ve yayılma imkânı tanıdığı gibi dinler arasında da nüfuz rekabetini de beraberinde getirmişti. Bu süreçte Moğol hâkimiyetindeki dinî zümreler Moğol yönetimi üzerinde söz sahibi olma mücadelesine girişmişlerdi. Moğol yönetiminde söz sahibi olan bir dinî zümre diğerlerinin aleyhine kendi lehine uygulamaların oluşmasını sağlayabiliyordu. Dinî zümreler İlhanlılardan bir “hatûn” ya da “sultanın” kendi inançlarına mensup olmasını çok istiyorlar bunun içinde sarayda sürekli etkin olmaya çalışıyorlardı.⁶ Moğolların dinlere karşı gösterdikleri bu bakış açısı, tüm kargaşa ortamına rağmen dinî inançların tümünde bir canlanma ve dinî düşüncede bir gelişme yaşanmasını sağlamıştı.

Moğollar, hâkimiyet kurdukları toprakların kültüründen daha geri bir kültüre sahiptiler. Bu özellikleri de Moğolların bu coğrafyaları yönetmede büyük zorluklar yaşamalarına yol açtı. Bu durumda kaçınılmaz olarak Moğolları yerli inançlara teslim olmaya itmekteydi. Bu durumu gören dinî zümrelerin liderleri de yeni yöneticileri olan Moğolların sarayını hiç boş bırakmıyorlar, yeni yöneticilerinin kendi inançlarını kabul etmeleri için büyük çaba harcıyorlardı.

⁴ Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşâ*, çev.: Mürsel Öztürk (Ankara: 2013), 202.

⁵ Atamelik Cüveynî'nin *Tarih-i Cihanguşâ*'sının orijinalinde 98b'de Mürsel Öztürk'ün 2013 tarihli çevirisinin son baskısında 201. ve 202. Sayfalarında Ögedey Han'a ithafen anlatılan bir hikâyenin genellenmesi sonucunda böyle bir algının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Hülâgü Han ile ise bambaşka bir dönemin başladığı gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle 1262 sonrasında İlhanlılarda çok ciddi değişimler olduğu ve yerli örfü benimseyen bir politikaya dönüldüğü yine Cüveynî'nin verdiği bilgiler arasındadır. (Bk. *Tarih-i Cihanguşâ*, s. 593-95.) Yine Anadolu ve Azerbaycan sahasında vali olarak görevlendirilen kudretli Moğol emiri Baycu Noyan'ın zalim yönetimine karşı gelen şikâyetler üzerine bizzat Hülâgü tarafından öldürülmesi İlhanlıların genel Moğol politikalarından ayrı bir yola girdiklerinin ve yerli kültürlerle daha barışık bir siyasetin başladığının önemli bir göstergesi durumundadır. Ayrıntı için bk. Kemal Haykıran Baycu Noyan, <https://www.beyaztarih.com/mogol-tarihi/baycu-noyan>

⁶ A. Bausani, “Relegion Under the Mongols”, *The Cambridge History of Iran*, ed.: J. A. Boyle (London 1968) V, 540.

Moğolların dinî esnekliğinin yanında bir de bu rekabet de eklenince İlhanlılar zamanında dinî ve mezhebî açıdan hareketli bir dönem yaşanmıştı. Moğolların dinler karşısındaki bu tavrının kaynağını Cengiz Han'da bulmak mümkündür. Cengiz Han Yasası'nda bütün dinlere müsamaha gösterilmesini ve tüm ruhanileri vergiden muaf tutulmasını tavsiye ediyordu⁷. Kendisinin Şaman olduğu tarihi kayıtlarda zikredilen Cengiz Han, bütün dinlere yaşam alanı tanımaktaydı. Rubruck'un verdiği bilgilere göre, Karakurum'da iki cami, bir kilise ve bir Budist tapınağı bulunuyordu.⁸ Bu durum Moğolların dinlere karşı bakışını göstermesi açısından önemlidir.

Bu çalışmada Moğolların Hülâgü Han öncülüğünde Ceyhun nehrinin batısında kalan toprakları kapsayarak kurulan İlhanlılar devleti ile İlhanlı hakimiyetiyle yoğunluklu olarak muhatap olan İmâmiye Şii'leri arasındaki ilişki bu Şii gurupların İlhanlılara etkisi ile beraber daha yoğunluklu olarak İmâmiye Şii'lerinin İlhanlıların oluşumu ile yaşadıkları değişim ve İlhanlı varlığının doğrudan ve dolaylı olarak sunduğu imkanlar ve bunun sonrasında İmâmiye'nin yaşadığı değişimin başlangıç noktası olarak İlhanlı varlığı olduğu tezi üzerinde durulacaktır.

Moğollar Asrında İslam Dünyasına Bir Bakış

Müslümanların VII. yüzyılda Sasani İmparatorluğu'nu yıkıp da İran'da hâkim unsur haline gelmesiyle birlikte kadim İran kültürünü temsil eden pagan dinlerin tesiri oldukça azalmıştı. İran'da İlhanlıların hâkimiyeti ile birlikte Müslümanların güçten düşmesi ve medreselerin zayıflamasıyla eski kültür yeniden canlanma göstermiş ve Mecûsîlik dahi birçok pagan din eski güçlerini yeniden kazanmışlardı.⁹ İlhanlı hâkimiyeti ile güçlenen sadece pagan dinler değildi. Hristiyanlık da bu dönemde oldukça büyük bir güç haline gelmişti. İlhanlıların Müslüman coğrafyalara ani ve sert girişleri ile Sünnî İslam'a dayalı kurulu düzenin yıkılması, Sünnî Müslümanlar dışında tüm dinî unsurların beklentilerini yükselmişti. Öyle ki Hristiyan cemaâti Hülâgü Han ve eşi Dokuz Hatûn'u kurtarıcı olarak görüyorlardı. Bu algı sadece Hristiyanlarda oluşmamış Şii dünyada da Moğollar kurtarıcı bir güç olarak görülmüştü. İlhanlıların erken dönem siyasetleri de bu beklentileri destekleyen vaziyetteydi.

⁷ Alinge, *Moğol Kanunları*, 93; Spuler, *İran Moğolları*, 220.

⁸ William Von Rubruck, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, çev.: Zülal Kılıç, ed.: Peter Jackson (İstanbul: 2010), 164.

⁹ Bausani, "Religion Under the Mongols", 541.

Hülâgü Han zamanında Moğol komutanları arasında Hristiyan olanları da vardı ve bunlar ele geçirdikleri şehirlere kiliseler inşa ettiriyor dahası camileri kiliseye çeviriyorlardı.¹⁰ Yakın-Doğu'nun hâkim unsuru olan Sünnî İslam anlayışını tasfiye etmek amacıyla siyaseten Müslümanlara karşı ve farklı din ve kültürleri desteklemişlerdi. Fakat bu durum daha Hülâgü Han döneminden başlayarak tedrici bir şekilde değişime uğrayacak Gâzân Han'dan sonra ise tamamen değişecekti.

Moğol istilasının az öncesinde İlhanlı hâkimiyetinin kurulduğu coğrafyanın büyük bir çoğunluğu Sünnî Müslümanlardan oluşmaktaydı. Bununla birlikte Yahudilik, Hristiyanlık gibi dinler de hissedilir bir oranda varlık göstermekteydi. Bunlardan başka Zerdüştlük gibi kadim çok tanrılı dinler de görülmekteydi.¹¹ Müslüman unsurlar arasındaki mezhebî farklılıklar da bölgenin belirgin bir dinî özelliği idi. Şia ise Müslümanların çoğunluğundan ayrı bir inanç ve siyasal söylem ile farklılık gösterdiği gibi İslam devletlerinin iç siyasi gündemini de etkileyen önemli bir unsurdur. Moğolların geliştiği Şia'nın da güçlenmesine zemin hazırladığı gibi İran'ın Şiileşmesi sürecini başlatan önemli bir faktör oldu.

Moğolların Ön Asya'da belirmeleri şüphesiz bölgenin dinî yapısında köklü değişikliklerin yaşanmasını da beraberinde getirmişti. 1258 yılında Hülâgü Han'ın Bağdat'a girmesi ve Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh'ın öldürülmesi ile İslam dünyası için yeni bir süreç başlamıştı.¹² Müslümanlar hilafetsiz ruhanî lider mefhumundan sıyrılmış yeni bir siyasal düzene geçiyorlardı.¹³ Böylelikle Selçuklu hakimiyetinden bu yana İslam dünyasında *İslam dünyasının liderliğinin Araplarda olması gerektiği* tartışmaları da Moğolların hilafet kurumunu ortadan kaldırmaları ile son bulmuş oluyordu. Artık şimdi gücü ve dengeleri lehine değerlendirebilen her hanedan İslam dünyasının lideri pozisyonuna geçebilirdi. Sünnî İslam dünyası açısından Hilafetin ortadan kaldırılmış olması kolay atlatılabilecek bir travma değildi. Memlûk Sultanı Baybars'ın bir siyasî deha olarak

¹⁰ Zebihullah-î Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, çev.: Hasan Almaz (Ankara: 2005) II, 40.

¹¹ Bausani, "İlhanlı Hakimiyeti Zamanında İran'da Din", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, çev.: Mustafa Uyar, XX/32, (2002): 224.

¹² Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul: 1981), 261.

¹³ İlhan Erdem, "Olcâytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* XX/31 (2000): 1-2.

daha sonraları Kahire'de Mu'tasım-Billâh'ın soyundan geldiğini İddia ettiği kişiler üzerinden ihdas ettiği Halifelik kurumu da eskisi gibi genel kabul görmediği gibi bu travmayı atlatacak bir durumu da geliştiremedi.¹⁴ İslam dünyasında Konuyu anlatan kaynakların neredeyse tamamı olayı çok büyük bir felaket olarak değerlendirmektedirler.¹⁵ Pek çokları bunu ilahî bir ceza olarak da görürler. Süregelen kabile ve mezhep çatışmaları Halifelerin keyfi ve saltanat siyasetlerinin bir cezası olarak düşünürler.¹⁶ Onlara göre, yoldan çıkan ve dinin gerekliliklerini yerine getirmeyen Müslümanlar karşısında ceza olarak Tanrının Cengiz Han'ı güçlendirdiği yorumu devrin pek çok kaynağında¹⁷ görülmektedir.¹⁸

İslam Dünyasında İlhanlıların kurulduğu çağda siyasi itikâdî ve kültürel açıdan farklı coğrafyalarda farklı tarzlar görülmekteydi. Bunlar; Türkiye Selçukluları tarafından temsil edilen Anadolu merkezli Türk sufizmi, Abbâsî merkezli Sünnî İslam ile Şii'ler ve son olarak Sünnî anlayışın farklı bir görünümü olarak Memlüklerdi. Bu farklı unsurların Moğolların gelişini ve Yakın-Doğu'da oluşmaya başlayan İlhanlı hâkimiyetini değerlendirmeleri de birbirlerinden

¹⁴ Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında İlhanlı-Memlûk İlişkileri (1260-1277)" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 16/1, (2001): 31-45.

¹⁵ Büyük bir vahşet olarak tarihe geçen Bağdat'ın zaptı ve Halife Mu'tasım-Billâh'ın öldürülmesi olayının ayrıntıları için bk. H. Ahmet Özdemir, *Moğol istilası ve Abbasi Devleti'nin yıkılışı: (Cengiz ve Hülâgû dönemleri (612-656/1216-1258))*, (İstanbul: 2011); Mustafa Alican, *Tarihin Kara Yazgısı Moğollar*, (İstanbul:2015); H. Ahmet Özdemir, "Moğol İstilasında Bazı Öğrenilmiş Çaresizlik Örnekleri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (2010): 21-40.

¹⁶ Özdemir, *Moğol istilası ve Abbasi Devleti'nin yıkılışı*, 227.

¹⁷ Pek çok kaynağa da yansıyan bu algının en çarpıcı örneği Bir Mevlevî tarihi olma özelliği taşıyan *Menâkıb'ul Arîfîn*'de görülmektedir. Burada Konya muhasarasında Baycu Noyan'ın eşi ile muhatap olan Hatip'in cevabı da bu manada bakış açısını gösteren önemli bir hikayedir. Hatip Konya'nın diyeti olan altınları Konya'yı muhasara eden Baycu Noyan'a ulaştıran şehrin imam-hatibi Baycu olmadığı için eşi tarafından ağrılanır. Baycu'nun eşi misafire yemek ikram eder sofrada şarap da vardır. İmam-hatip şarabı içmeyince Baycu'nun eşi niye içmediğini sorar, hatip ise haram olduğunu söyler, bu sefer Baycu'nun eşi biz içiyoruz ama deyince hatip siz kafirsiniz der. Bunun üzerine tekrar sorar peki Allah katında siz mi daha makbul kimselersiniz yoksa biz mi diye sorar hatip elbette biz diye cevap verir. Hâtun tekrar sorar Ama Allah size değil bize yardım etti biz muzaffer olduk. Bu nasıl oluyor der. Hatip ise çarpıcı cevabını verir: "Allah'ın yolundan çıktık sapkın kimseler olduk Allah da bizi sizinle cezalandırdı" der. Ahmed Eflâkî, *Menâkıb'ul-Arîfîn*, II, nşr.: Tahsin Yazıcı, (Ankara: 1986), 204.

¹⁸ H. Ahmed Özdemir, "Tâhirü'l-Mevlevî ve Cengiz ve Hülâgû Mezalimî Adlı Eseri", *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2005): 147-148.

farklı oldu. Moğol hâkimiyetine en sert tepki Sünnî dünyadan gelmişti. Burada karşı söylem olarak dikkat çeken önemli b isim İbn Teymiyye'dir. Şam'da bulunan İbn Teymiyye Moğol istilasına karşı en sert tavrı koyan alim olarak görülmektedir. Memlûk coğrafyasında yaşayan ve Memlûklerle birlikte hareket eden İbn Teymiyye Moğollara hiç sıcak yaklaşmamıştı. O kadar ki Müslüman olduktan sonra bile onların imanlarının geçersiz olduğunu ileri sürerek onlara karşı söylem geliştirmeye devam etmiştir.¹⁹ İbn Teymiyye'nin bu tutumunda onun dinî inançları kadar Memlûk sarayına yakın bir kişi olmasının da yadsınamaz bir faktör olduğu düşünülmelidir. Onun Moğol karşıtlığını anlamak açısından "Mardin Fetvası" olarak bilinen ve Mardin halkının şehri hakimiyeti altına alan Moğollara karşı ne yapılması gerektiğine dair sorularına karşılık verdiği fetvası oldukça önemli bir kayıttır.²⁰ Moğollar'da Gâzân Han dönemine denk gelen bu fetvasında dikkat çeken en önemli unsur Müslüman oldukları halde Şerri hükme göre değil de Cengiz Han Yasası'na göre yönetim prensiplerinin belirlendiği noktasıdır. İbn Teymiyye Moğolların bu özelliğinden hareketle onları Müslüman yönetimlerini de meşru olarak görmemektedir. Zira aynı tavrı Gâzan Han ile Memlûklerin savaşları sürecinde yazdığı mektuplarda kullandığı ifadelerle de açıkça yansıtmaktadır.²¹

İmâmiye Şiileri ve İlhanlı Yönetimi

İslam dünyasının genelinde Moğol varlığı bir yıkıma yol açmasına karşılık Şîî dünyanın Moğolların gelişini oldukça olumlu karşıladıkları anlaşılmaktadır.²² Çünkü bu Şiiler için kaybettikleri siyasi gücü kazanmaları için ideal bir fırsattı. Burada dikkat çeken iki önemli isim bulunmaktadır. Şîî alim Tûsî'dir ki aslında İlhanlı idarî ve siyasi rejiminin kurucu beyni olarak kabul edilebilecek kadar Hülâgû'ya yakın bir kişiydi. Bir diğer isim de Vezir İbnü'l Alkamî'dir ki Şiileri isyana teşvik eden ve bazı kaynaklara göre aslı

¹⁹ "İbn Teymiyye", *İA*, V/II, 826.

²⁰ Doç. Dr. Ahmet Özel, "Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar" *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2012/2): 41-64; "İbn Teymiyye", 828.

²¹ Bk. İbn Teymiyye, *Hapishane Mektupları*, der.: Mehmet Emin Akın, (İstanbul: 2019).

²² I. P. Petrushevsky, "The Socia-Economic of Iran under the İl-Khans" *The Cambridge History of Iran, V, The Saljuqand Mongol Periods*, ed.: A. Boyle, (London: 1968), 489.

olmasa da bir Şîî hilafeti kurma arzusu içinde olan bir alimdir.²³ Sünnî kesime büyük bir kin besleyen İbnü'l Alkamî, İlhanlılar tarih sahnesine çıkar çıkmaz onların safında yer almıştı.²⁴

Şîîler, 1055'te Selçuklu Sultanı Tuğrul'un Bağdat'a girmesinden sonra İslam dünyasında etkin rollerini kaybetmişlerdi. Sünnî dünyanın menfaatine olan bu durum Şîîleri, Sünnî otoriteye karşı bilemekteydi. Moğolların güçlenip İslam dünyasının yanı başında belirmeleri Sünnîleri tedirgin eden bir durumken Şîîleri büyük bir beklenti içine soktuğu görülmektedir. Çünkü Şîîler İslam topraklarında hâkimiyet kuracak olan Moğollar sayesinde tekrar duruma hâkim olmayı kaybettikleri siyasi gücü kazanmayı öngörmekteydiler. Şîî dünyasının önemli kanaat önderleri Moğolları gaib imamın gelmesini sağlayacak bir faktör olarak görmekteydiler.²⁵ Şîîlerce hâkimiyeti gayr-i meşru kabul edilen Abbâsî halifesinin siyasi faaliyetlerine son vermesi Moğolları, Şîîler nezdinde ayrıca anlamlı kılmaktaydı. Moğolların gelişyle Sünnî dünyanın siyasi gücü zayıflamış bu durumda Şîîlere güçlenme ve yayılma imkânı sunmuştu. Şîîler de bu imkânı gayet iyi bir biçimde değerlendirmişlerdi. Şîîler, Moğolların ilk siyasi girişimlerinin yanında yer almışlardı.²⁶ Yerleşik kültürün yabancı Moğollar açısından da sağlam bir müttefik anlamına gelen bu durum iki unsur arasında güçlü bir iş birliğini oluşturmuştu. İlhanlıların hâkimiyet kurmaya çalıştığı Yakın-Doğu coğrafyasının Sünnî unsurları onlara karşı güçlü bir direnç gösterirken Şîîlerin kendilerini desteklemeleri Siyasi olarak İlhanlıları rahatlatan bir faktör olmuştu.²⁷ İlhanlı-Şîî ittifakının oluşmasını ve pekişmesini sağlayan faktörlerden birisi de hiç şüphesiz Coğrafyanın yeni dengelerinde İlhanlıların en güçlü rakibi olan Memlûklerin koyu bir Sünnî siyaseti izliyor olmalarıdır.

Şîîlerin, Moğollarla ilişkileri daha onların İslam dünyasında etkin bir rol oynamasının öncesine dayanmaktaydı. Abbâsî vezirlerin-

²³ Ayrıntılı bilgi için bk. Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîîlik*, (İstanbul: 2010), 82-90.

²⁴ Alkamî'nin kişilik özellikleri ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîîlik*, 82-90; Özdemir, *Moğol istilası ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, 288-298.

²⁵ Farhad Daftary, *Short History of the Ismailis*, (Edinburg: Edinburg University, 1998), 223; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîîlik*, 71-72.

²⁶ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîîlik*, 128.

²⁷ Daftary, *Short History of the Ismailis*, 225.

den İbnü'l Alkamî daha Bağdat'ın işgalinden az önce Hülâgü ile temas kurmuş ve İlhanlıların yanında yer almaya başlamıştı.²⁸ Bu tarihten sonra İbnü'l Alkamî artık Bağdat'ta İlhanlı hâkimiyetinin tesis edilmesi uğruna çalışan biri olarak görülmektedir.²⁹ Dönüm noktasını oluşturan olay ise 1257 yılında vukû bulmuştu. Bağdat'ta Kerh mahallesinde İmam Musa Kazım'ın türbesinin yağmalandığına dair bir haber yayılmış bunun üzerine de Şiî guruplar, Sünnîlerin yaşadığı mahallelere saldırıya geçmişler ve büyük bir çatışma yaşanmıştı.³⁰ Abbasî halifesi duruma hâkim olmakta zorlanmış ve Memlûk hükümdarından yardım istemişti. Bunun karşısında Şiî guruplarda Hülâgü'dan yardım istemişti.³¹ Bu vaka ciddi bir dönüm noktası oldu. Daha Moğolların Bağdat'a girmelerinden bir yıl önce Şiîler açık bir biçimde tercihlerini Moğollardan yana koymuşlardı. Bu da Moğollar için iyi bir avantajdı. Henüz siyasi hâkimiyetleri altına alamadıkları bir coğrafyada taraftarları oluşmuştu. İbnü'l Fuvâtî'nin verdiği bilgiye göre bu saldırılarının arkasında Halife Mu'tasım'ın oğlu Ebû Bekir ve bazı devlet erkânı vardı.³² Kolluk güçlerinin de çatışmalara karışması olayı devletin tezgâhladığı fikrini iyice güçlendirmekteydi³³. Yaşanan bu gelişmenin ardından zaten sorunlu olan Şiî-Sünnî ilişkileri iyice kopmuş Şiîler açık bir biçimde Moğol taraftarlığı yapmaya başlamışlardı.³⁴ İlhanlıların yönetici kesimine yakınlaşmaya başlamışlardı. Bu da önemli bir sürecin başlangıcı demektir. Daha İslamiyet'i doğru düzgün tanımamış olan Moğollar, Müslümanlar arasında yaşanan bu derin mezhep çatışmasını gözlemlemişlerdi. Şiîlerin kendilerine yaklaşmaları neticesinde de ilk olarak İslam'ın Şiî yorumunu daha yakından tanıma imkânı buldular ki bu onların devlet ve toplum algılarının oluşumunda büyük etkilerde bulunmuştur. Önemli Şiî kanaat önderlerinden olan Tâvûs ailesi ve onların önemli bir temsilcisi olan İbn Tâvûs, vezir İbnü'l Alkamî, Mahakkık Hillî, Allâme Hillî ve tabii ki

²⁸ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 129.

²⁹ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 127.

³⁰ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 125.

³¹ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 132.

³² İbn Fuvâtî, *Havâdisu'l Cami'ave't-tacârib en-nâfi'a Fil-mi'e el-Sâbi'a*, nşr.: Mustafa Cevâd, (Bağdad:1932), 225.

³³ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 131.

³⁴ Daftary, *Short History of the Ismailis*, 227.

hiç şüphesiz aynı zamanda İlhanlı Devletinin fikri açıdan kurucusu³⁵ olarak kabul edebileceğimiz Hülâgû'nun baş danışmanı da olan büyük âlim, Nasîrüddîn Tûsî gibi isimler İlhanlılar üzerinde İmâmîye Şiîliğinin etkili olmasını sağlayan isimler olmuşlardı.

Şiî-İlhanlı ilişkileri bağlamında yaşanan olaylardan biri de Alâmut meselesiydi. *Tarih-i Cihangüşâ'* dan net bir biçimde anlaşılmaktadır ki, Cüveynî, İsmailîlerin ortadan kaldırılışı sürecinin her aşamasında Hülâgû ile birlikteydi.³⁶ Alâmut'un en sağlam kalesi olan Meymundiz'in kuşatılması esnasında kale halkının hangi koşullar altında teslim olacaklarını içeren bir ferman bizzat Cüveynî tarafından kaleme alınmıştı³⁷. Cüveynî, yazdığı fermanı Alâmut'un son İsmailî lideri Rükneddîn Hür Şah'a gönderdi³⁸. Alâmut'un yani İsmailî fedailerinin ortadan kaldırılması Moğollar açısından siyasi hakimiyet kurdukları bir coğrafyada terör eylemleri yapan bir zümrenin tasfiyesi anlamına geldiği için önem taşımaktaydı. Bu yüzden pek çok şehirden önce Alâmut'a yönelmişlerdi. Bu olay Sünnî Müslümanlar açısından da önem taşımaktaydı. Zira İsmailî fedailerini yaklaşık iki asırdır İslam dünyasında başa çıkılamayan bir nifak şebekesiydi. Ortadan kaldırılmış olmaları Sünnîler için büyük bir rahatlamaya yol açmıştı. Bu en az Sünnîler kadar Şiîleri de rahatlatan bir gelişme olmuştu. Sürekli suikastlarla gündeme gelmesine karşın Alâmut sadece bir nifak yuvası değildi elbet. Alâmut aynı zamanda belli bir fikri ve kültürü yansıtan zengin bir irfan merkeziydi. Oldukça zengin bir kütüphanesi vardı. Bölge kültürüne ve birikimine oldukça hâkim olan Cüveynî, bu durumu da belirtmekteydi. Bu sebeple Alâmut'un zaptı sağlandıktan sonra Hülâgû'nün huzuruna çıkmış ve burada bulunan kütüphanenin oldukça önemli bir kütüphane olduğunu yağmalanmaması gerektiğini ifade etmişti³⁹. Hülâgû'de ona Alâmut'un kütüphanesini ve hazinesini incelemesini kıymetli olanları ayırıp kendisine de sunmasını emretti. Bunun üzerine Cüveynî incelemelerine başladı. Kur'an-ı Kerim yazmalarını rasathane ile ilgili kitap ve aletleri nücum aletlerini ve değerli kitapları ayırdı ve İsmailî mezhebine göre oluşturulan fıkıh ve tefsir

³⁵ İlhan Erdem, "Olcâyту Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* XX/31 (Ankara: 2000): 6.

³⁶ Atamelik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, III, 498.

³⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, III, 499.

³⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, III, 498.

³⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, III, 450.

eserlerinin hepsini ateşe verdi. O yaptığı bu işi anlatırken “Onların yıllardır biriktirdiği kitapları ayıkladım kıymetli olanları ayırdıktan sonra yıllardır insanları yoldan çıkarmak için kullandıkları sapık mezheplerini yadıkları akla uymayan sahih nakle dayanmayan ne varsa hepsini yak-tım” demektedir.⁴⁰ Oradan kurtardığı kitaplar Hülâgû’ya sunulmuş daha sonrasında ise Tûsî’nin Merâğa’da yine Hülâgû’nun emri ile kuracağı rasathanenin kütüphanesine nakl olunmuştu. Hülâgû, Alâmut meselesini çözdükten sonra Bağdat’a doğru yönelmişti. Bu süreçte pek çok bürokrati ile birlikte Cüveynîde hazır bulunmuştu. HülâgûBağdat’ı kuşatırken etrafında ona fikir veren önemli kişiler vardı. Bunların en bilinenleri Seyfeddîn Bitikçi, Nasîrüddîn Tûsî, Ergun Aka, Kuka İlka, Erkatu’ydu. Burada harekât sürecini yönlendiren ve Hülâgû’nun ufkunu açan iki isim çok önemliydi. Bunlardan birisi Cüveynî diğeri ise Tûsî’ydi. İran’ın bu iki önemli şahsiyeti Hülâgû’nun ufkunu açmaktaydı. Zaten Hülâgû geniş ufuklu birikiimli bir hükümdardı.⁴¹

Hülâgû’nun Bağdat’ın zaptından sonra Sünnî kesim İlhanlı hâkimiyetine sıcak bakmazken, Şiîler İlhanlı hakimiyetini tanımışlar ve hatta Hülâgû’nun huzuruna çıkıp bağlılıklarını bildirmişlerdi.⁴² Birçok Şiî, siyasi ve askerî alanda idarî görevlere getirilmişlerdi.⁴³ Şiîler ile İlhanlı yönetiminin uyum sağlaması Şiîler lehine bir süreci de başlatmış oldu. İlhanlı otoritesi kendilerine yaklaşan bu zümreyi benimsemiş onların hoşnutluğunu kazanacak uygulamalara da gitmişti. Bunların en çok göze çarpanı Ali evladının vergiden muaf tutulduğunu bildiren Hülâgû’ya ait yarlık yani fermanıdır.⁴⁴

Şiîliler açısından önemli siyasi süreç Moğolların İslam dünyasında belirmeleri ve İlhanlılar dönemidir. Şiîliğin gelişimi açısından İlhanlı hakimiyeti çok önemli fırsatlar sunmuştu. Bu durum sadece Şiî tarihi değil bir başka unsur olarak İran tarihi açısından da önemlidir. Çünkü Şia bu dönemde bağımsız siyasi bir güç olma ve yönetime müdahale etme fırsatını ele geçirdi. Şiî fıkhı İlhanlılar zamanında sistematik bir hale dönüşmüştü. Şiî itikadın en güçlü eserleri bu dönemde kaleme alındı.⁴⁵ Buna paralel olarak da gelişen Şiîlik,

⁴⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, III, 575.

⁴¹ Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 260.

⁴² Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşâ*, III, 579.

⁴³ Hanifi Şahin, “Ehli-i Beyt Siyaset İlişkisi”, *EKEV Akademi* 41, 92.

⁴⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşâ*, III, s. 581.

⁴⁵ Nadia EbooJamal, *SurvivingThe Mongols, NizârîQuhistânıandThe Continuity of Ismaili Tradition in Persia*, (London: 2002), 36.

İlhanlı politikalarının bir sonucu olarak İran'a sıçramış ve burada kendine güçlü bir taban tutturmuştu.⁴⁶ Şia'nın Fars kültürü ile örtüşük hale gelmesinin alt yapısı da bu dönemde atıldı. Şia'nın İran'a taşınması sonucu kadim İran kültürü ile Şîlik iç içe geçmiş Şia burada bu mistik kültürün gölgesinde söylemini derinleştirip zenginleştirerek daha köklü bir söyleme dönüşmüştür. Bu miras üzerine de sonraki dönemde Karakoyunlular kısmen Timurlular ve nihayetinde Safevî sürecinde kendini gösteren Şîlik, kültürel ve fikri olgunlaşma sürecini İlhanlı hakimiyeti altında yaşadı.⁴⁷

Bu coğrafyada İlhanlı hakimiyetinin oluşması siyasal anlamda klasik İslam devleti tanımının ve İslam'ın siyasal varlığının da sonu demekti⁴⁸. Bu beraberinde yeni siyasal bir anlayışın oluşmasını daha "millet/kabile" merkezli siyasi yapılara dönüşmesini sağladığı⁴⁹ gibi Şîiler açısından da bir siyasallaşma süreci oluşturmuştu. Sünnî hilafetin düşüşünde de etkin rol oynayan Şîiler siyasi güçlerini arttırdıkları bu yeni düzende kendi dinî sistemlerini kurabileceklerini tasarlamaktaydılar. On dört yıl boyunca son Abbâsî halifesi Mu'tasım'a vezirlik yapmış tecrübeli bir bürokrat olan vezir İbnü'l Alkamî, Şîî siyasi tasavvurlarının planlayıcısı durumundaydı. Bağdat'ın zaptının ardından İbnü'l Alkamî, Hülâgü tarafından İran'a vezir tayin edilmişti.⁵⁰ Sünnî dünyada pek sevilmeyen bir isim olan İbnü'l Alkamî, Abbâsî hilafetinin yıkılması için büyük gayret göstermişti. Onun temel amacının Sünnî siyasal yapıyı devirip Moğol hâkimiyeti gölgesinde bir Şîî hilafeti oluşturmak olduğu da devrin kaynakları tarafından ileri sürülmektedir. Fakat onun bu projesi çok makul bir proje değildi. Evet, İlhanlı hâkimiyeti ile birlikte Sünnî İslam güç kaybetmişti ama aslında burada güç kaybeden sadece Sünnî İslam değil dinî yönetim algısıydı. Şîililiğe dayanacak bir hilafetinde bu anlamda çok bir şansı yoktu. İlhanlı hâkimiyeti ile

⁴⁶ Beyanî, *Din-i Devlet: Der İran Asr-ı Moğol*, II, (Tahran:1385), 797.

⁴⁷ Beyanî, *Din-i Devlet: Der İran Asr-ı Moğol*, II, 570-572.

⁴⁸ Erdem, *Olcâytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler...*, 10.

⁴⁹ Erdem, *Olcâytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler...*, 10.

⁵⁰ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîlik*, 127.

başlayan sürecin hâkim algısı bir nevi sekülerizmdi. Dine dayalı siyasal güçler artık anlamını yitirmişti.⁵¹ Bu manada İbnü'l Alkamî'nin projesi ölü doğmuş bir projeydi. Kaldı ki çok geçmeden İbnü'l Alkamî'nin orantısız çıkışları ve tamamen şahsi kını uğruna Hülâgû'yu bir maceraya sürüklemeye çalıştığı hissedildiğinden İlhanlı yönetimi tarafından dışlanmış ağır hakaretlere uğrayarak köle muamelesi görmüştü. İkbâl beklerken böyle bir tavırla karşılaşmak İbnü'l Alkamî'yi fazlasıyla üzmüş kahrından ölmüştü.⁵²

İlhanlılar dinî hoşgörülerine ve siyasal çıkarlarının Şiîlerle örtüşmesinden ötürü onlara öncelikli davranmalarına karşın devlet yönetiminde güç oluşturacak bir zümrenin güçlenmesinden hoşlanmamaktaydılar. Dolayısıyla İbnü'l Alkamî'nin bu projesi hayata geçme imkânı bulamadı. Fakat İlhanlı hakimiyeti altında Şiîler tarihlerinde hiç olmadıkları kadar güçlü bir duruma ulaşmışlardı. Kendilerine iyi bir siyasi zemin hazırlayan Moğolların durumu Şiî alimlerce bazı şerh ve menkıbelerle meşrulaştırılmıştı. Hz. Ali'ye ait pek çok rivayet Moğolların gelişi ile tefsir edilmiştir. Tarih-i Benâketî'den öğrendiğimize göre Hz. Ali'nin vaat ettiği gelecek olan "*Ben-u Kantûra*" devrin Şiîleri tarafından Moğollar olarak yorumlanmıştı.⁵³

Gâzân Han'ın Müslüman olmasıyla birlikte İlhanlıların inanç politikalarında ciddi değişiklikler yaşandı. Gâzân Han reformlarının siyasi ve iktisadî olduğu kadar kültürel ve dinî boyutu da oldukça önemliydi. Şamanist ve Özellikle de Budist zümreler iyice zayıflamış ve İlhanlı yönetimindeki etkilerini kaybetmişlerdi⁵⁴. Daha da ötesi Gâzân Han Budist tapınaklarına müdahale etmiş ve onların toplum içindeki etkilerinin önünü kapatacak tedbirler almaktaydı⁵⁵. Gâzân Han'ın Müslümanlığı genel temayülde Sünnîlik olarak değerlendirilir. Gâzân Han'da Sünnîlik temayülleri kadar Şiî kitleyi de kendine bağlı tutma kaygısı taşıdığı ve iki mezhep arasındaki sürtüşmelerden son derece rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁶

⁵¹ Erdem, *Olcâytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler...*, 35.

⁵² Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, 128.

⁵³ Davud Benâketî, *Tarih-i Benâketî*, nşr.: M. Şiar, (Tahran: 1969), 930.

⁵⁴ Osman G. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, (İstanbul: 2009), 333-334.

⁵⁵ Reşîdüddîn, *Câmîu't-Tevârih*, II, 237.

⁵⁶ Nadia Eboo Jamal, *Surviving the Mongols, Nizârî Quhistânî and the Continuity of Ismaili Tradition in Persia*, 76-85.

Hatta Gâzân Han'ın Şîî ve Sünnî mezhepleri bir çatı altında tutmaya çalıştığı Müslüman sultan kimliği ile her iki mezhebinde üzerinde kendine bir rol biçtiği de söylenebilir. Onun bu yaklaşımının kökleri "yasa" de Moğolların ataları Cengiz Han'dan başlayarak inançlara karşı adaleti gözeterek mesafeli kalma politikalarında aranabilir.⁵⁷ Şîî ve Sünnî eğilimleri birleştirebilecek ortak bir kültür oluşturma kaygısı ile *Dar'us-Seyidde'ler* inşa etmişti.⁵⁸ Gâzân Han'ın bu ortalama-yı yakalamayı amaçlayan politikalarına karşın devrin tüm kaynakları Gâzân Han'ı Sünnî olarak görmektedir.⁵⁹ Bu onun Sünnî olduğu gerçeğinden ziyade devraldıkları Müslüman devlet siyasetinin Sünnî referanslı olmasıyla doğrudan alakalıdır. Sünnî devlet ritüellerini yerine getirdiği için onu Sünnî görmek daha makul gelmiştir. Gâzân Han'ın sikkelerin üzerine dört halifenin isimlerini basmış olması onun Sünnîliğinin delaleti olarak gösterilmektedir.⁶⁰ Fakat unutulmamalıdır ki aynı zamanda Gâzân Ehl-i Beyt'te, Ali evladına ve On iki imama yönelik de özel uygulamalar da geliştirmişti. Hz. Ali ve İmâmiye'nin önemli isimlerinin türbelerini ziyaret etmiş hâkimiyeti altında olanları da imar etmiştir.⁶¹

İlhanlıların Müslümanlığından anlaşılan itikâdî bir ihtida hareketinden ziyade kültürel bir değişimdir. Yerleşik İslam kültürünü göçebe bozkır kültürüne tercih etmek zorunda kalmışlardı. Gâzân bir inancı benimsemekten çok bir kültürü benimsemişti. Sultanın en yakınlarından olan Reşîdüddîn onun Müslüman olmasıyla alakalı olarak şunları söylemektedir: "*Gâzân Han, Müslüman olur olmaz bütün alim ve evliyaları himayesi altına aldı. Onlara ikramda bulundu. Mescitler medreseler inşa ettirdi. İyilik kapıları imar edildi. Bu kurumların varlığını ve devamını sağlayıcı kanunlar çıkardı gelirler oluşturdu. Ramazan ayı gelince imamlar şeyhler ile birlikte ibadetle meşgul oldu. Açıkça şunu söylemek gerekir ki Gâzân Han'ın Müslüman oluşu sıdk ve ihlâs ile olmuştur. Riyadan ve hesaptan uzaktır*"⁶². Onun yaşadığı kültürel bir değişimdi. O kültürel boyutta bir inanandı. Bu özelliği ile Müslümanlar arasında yaşanan mezhep tartışmaları onun gündemini oluşturmuyordu. Siyasi birliğe karşı bir tehdit oluşturduğu için de

⁵⁷ Ali Bademci, *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükatı*, (İstanbul:2012), 117.

⁵⁸ Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, 333-334.

⁵⁹ Beyanî, *Din-i Devlet: Der İran Asr-ı Moğol*, II, 975.

⁶⁰ Beyanî, *Din-i Devlet: Der İran Asr-ı Moğol*, II, 975.

⁶¹ Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, 335.

⁶² Reşîdüddîn Fazlullâh Hemâdanî, *Tarih-i Mubârek-î Gâzân Han*, nşr.: Karl Jhan, (London: 1940), 122.

bu tarz tartışmalar kendine yansıdığında rahatsızlığını açıkça belirtiyordu⁶³. Gerek Reşidüddîn gerekse Kâşânî bu husus ile ilgili pek çok olay aktarmaktadırlar. En çarpıcı olanda yaşanan bir mezhep çatışması neticesinde iyice sinirlenip atası Cengiz'i haklı bulması ve onun dinine geri dönmeyi düşündüğünü açıkça ifade etmesiydi⁶⁴. Bu da onun yeni inanca nasıl bir bağlılığı olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. İnanç konusunda çok fazla itikâdî tartışmaların yapılması ve özellikle de bunun hükümdar üzerinden yapılması Gâzân Han'ın en çok sinirlendiği konulardandı. Bu durum Gâzân Han'ı fazlasıyla yormuş olmalı ki konuyu şöyle değerlendirmiştir “Ben hiç kimseyi yadırgamam ve eleştirmem ashabın yüceliğini kabulleniyorum. Ancak Rüyamda Allah Resulü'nü gördüm. O, beni kendi evladına kardeş kıldı. Onların dostluğunu bana ihsan etti. Bundan sonra elbette Ehl-i Beyt'e olan sevgimi arttıracığım ama Sahabe'yi de eleştirmekten Allah'a sığınırım⁶⁵. Bu ifadesinden de onun hem Şia'nın hem de Sünnîlerin itibar ettiği değerleri benimseyip önemseyip anlaşılmaktadır. Moğol kültürünün getirdiği genişlik içerisinde o bu iki inançtan biri ile kendini kısıtlamamakta her ikisine de yakın durmaktaydı. Bu siyasi bir oportünizmden öte Moğolların inanç esnekliği ve genişliği ile ilgili bir durumdu.

Şiilik ile ilgili en yoğun gündem Olcâytu Han zamanında yaşanmaktaydı. 1304 yılında vefat eden Gâzân Han'ın yerine önceden tayin ettiği kardeşi Olcâytu Han geçmişti. Olcâytu Han inanç özellikleri yönünden oldukça renkli bir simaydı. Aslında Moğolların inançlara olan yaklaşımını da net bir biçimde gösteren bir kişilikti. Olcâytu çocukluk yaşlarını Budist olarak geçirmişti⁶⁶. Kâşânî'nin verdiği bilgiye göre o yedi yaşına kadar Budist'ti⁶⁷ Hristiyan bir anneden olduğu için yedi yaşından sonra onun etkisi ile Hristiyan olmuştu⁶⁸. Hatta annesi onu vaftiz ettirmişti vaftiz ismi olarak da *Nikola* adını da vermişti⁶⁹. Annesinin ölümüne kadar Hristiyanlıkta kaldığı bilinen bir gerçektir. Annesinin ölümünden sonra Annesinin yokluğu üzerindeki etkiyi hafifletmiş ve Horasan'dan Müslüman

⁶³ Reşidüddîn, *Tarih-i Mubârek-î Gâzân Han*, 140-141.

⁶⁴ Reşidüddîn, *Tarih-i Mubârek-î Gâzân Han*, 333.

⁶⁵ Reşidüddîn, *Tarih-i Mubârek-î Gâzân Han*, 227.

⁶⁶ Spuler, *İran Moğolları*, 211.

⁶⁷ Kâşânî, *Tarih-i Olcâytu*, 60.

⁶⁸ Spuler, *İran Moğolları*, 211.

⁶⁹ Spuler, *İran Moğolları*, 212.

bir kadınla da evlenince onun de etkisi ile 694/1295 yılında Müslüman olmuştu.⁷⁰ Bu tarih artık Gâzân Han'ın da Müslüman olduğu ve devletin başında bulunduğu bir tarihe denk gelir. Dolayısıyla onun Müslümanlığının tek müsebbibi eşi değildir. Devletin içine girdiği genel eğilim onu da etkilemişti. Olcâytu diğer sultanlardan özellikle de ağabeyi Gâzân Han'dan farklı olarak 709/1309 tarihinde açık bir biçimde Şîî olduğunu ilan etmişti. Bu durum Şîîler için büyük bir umut olmuştu. Zaten İlhanlı hakimiyeti, ilk kurulduğu andan itibaren Şîîler lehine gelişmeler göstermekteydi. Bu süreç Şîî bir hükümdarın olması ile zirveyi yakalamıştı. Öyle ki 1309 tarihinden sonra bürokrat atamalarında Şîîler ayrıcalıklı bir pozisyon elde etmişlerdi. Hatta bu dönemde Şîîler o kadar cesaretlenmişti ki Şîî kanat önderleri Olcâytu'nun Mekke seferinde Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir'in türbelerinin yıkılmasını teklif etmişlerdi.⁷¹ Tabî ki bunun gerçekleşme imkânı olmamıştı. Bu real politığe ters olduğu gibi Moğolların siyasi politikalarına da ters düşmekteydi.

Olcâytu Han açık bir biçimde Şîîliğini duyurmuştu ama onun da koyu bir Şia bağılısı olduğunu düşünmek yanlış olacaktır. Onu Şîîliğe iten faktörlerin başında etrafında etkin Şîî bürokratların ona tesir etmesi söylenebilir. Buna karşın Sünnî bürokratlar arasındaki Şafî- Hanefî çatışması bu cenahtan onu soğutmuş tepki olarak Şîîliğini ilan etmişti. Ama onu Şîîliğe iten daha temel bir etken ise; Yakın-Doğu siyasi dengeleri içinde İlhanlıların en ciddi rakibi olan Memlûklar'ın koyu bir Sünnî siyaset izlemeleriydi. Memlûkların bu siyaseti karşısında askeri satıhta da sürekli başarısız olan İlhanlı yöneticilerin siyasi bir hamle arayışında oldukları da görülmektedir. Teküder'in erken ihtidası da buna güzel bir örnektir.⁷² Gâzân Han kati ihtidası ile yaşanan değişim Memlûkların Müslümanların liderleri sıfatı ile Moğollarla savaşmalarına gölge düşüreceği noktasından İbn Teymiyye örneğinde de görüldüğü üzere Mısır uleması bu ihtidayı makbul görmeyen bir algıyı geliştirmişlerdi. Bu ortamın ve etrafında yer alan pek çok Şîî alimin telkinleri ile Olcâytu'da Şîîlerin liderliğini üstlenip bir denge oluşturmak istediğinin geliştiği de düşünülebilir. Her hâlükârda bir proje olarak geliştiği anlaşılan

⁷⁰ Ebû El-Kâsım b. Abdullah Muhammed B. Ebû Tâhir 'Abdullah Kâşânî, *Tarih-i Olcâytu*, nşr.: Mehîm Hambelî, (Tahran: 1348), 96.

⁷¹ Kâşânî, *Tarih-i Olcâytu*, 130; Spuler, *İran Moğolları*, 212.

⁷² Cüneyt Kanat, "İlhanlı Hükümdarı Teküder'in İslamiyet'i Kabulü ve Bunun Memlûk Devletinde Yansımaları", *Türklük Araştırmaları* 12 (2002): 234-235.

Olcâytû'nun Şiîleşme süreci gerek sultana gerek de devlete beklediği pratik faydayı sunmadığından dolayı kalıcı bir değişim olmamış ve Olcâytû belli bir süre sonra tekrar Sünnî olduğunu açıklamıştı. İslam mezhepleri içinde bu dönemde bir devlet fikhına en az sahip olanı belki de Şiîlik'ti. Bu durumda hükümdarların Şiîliği bir devlet mezhebi olarak benimsemelerini engellemektedir.⁷³ Devlet fıkhu olarak Sünnîliğin kurumsallaşmış olması bürokratik gelenek ve temayüllerin bu çerçevede oluşmuş olmaması gibi faktörler sebebi ile hükümdar Şiîlik'te çok fazla kalamamıştır.

Artık İslam inancının iyice perçinlendiği Ebû Sâ'îd Bahadır Han devrinde Sünnî İslam açık bir biçimde kendini belli etmekteydi. Devletin tüm uygulamaları artık Sünnî çerçevede oluşturulmaktaydı. Ancak Şiîlik de İlhanlılar süreciyle yüzyıllardır sıkıştıkları kapalılıktan kurtulmuş oldu. Hem güçlenen hem de kurumsallaşma sürecini bu dönemde tamamlayan Şiîlik İlhanlıların yıkılışından sonra İran ve Azerbaycan çevresinde iyice yerleşmiş ve sonrasında kurulun Kara-Koyunlular, Safeviler gibi Türkmen-Şiî devletlerin alt yapısı oluşmuştu.

İlhanlı Hakimiyetinin Şiî Litaratürüne Tesiri

Şia medreseleri önceki dönemden daha rahat hareket etme imkânı bulmuşlardı⁷⁴. Hilafetin ortadan kalkması ve Sünnî siyaseti savunan devletlerin ya yıkılmaları ya da İlhanlı hâkimiyeti altına girmeleriyle Sünnî iktidarının denetiminden kurtulan Şiîler, daha rahat hareket edebiliyorlardı. Sünnîliğin güç kaybetmesi ile oluşan boşluğu Şiîlik doldurmaya talip durumdaydı. Şiîler kendilerine sunulan bu fırsatı oldukça iyi değerlendirdiler sadece etki alanlarını genişletmekle kalmadılar aynı zamanda fikhî sistematiklerini de geliştirme ve daha kurumsal hale getirme imkânı buldular. Şiî fıkhu İlhanlı hâkimiyetinin sürdüğü dönemde ciddi bir gelişme gösterdi.

Şiî dünyanın fıkhu çalışmalarına bakıldığında 1277 yılında ölen Necmuddîn Ebû'l-Kâsım ve onun yetiştirdiği talebelerin Şiî fıkhu çalışmalarında güçlü bir ekol oluşturdukları görülmektedir. Bunun yanında Şia müellifleri arasından Me'âric sahibi Muhakkik-i Evvel'i (ö. 676/1277) ve onun öğrencisi Allâme Cemâluddin Ebû Mansûr Hasan b. Yusuf b. Mutahhar-i Hillî (648/1250-726/1326) ön plana çıkmaktadır. Siyasette de adını çok duyuran Allâme Hillî, devrin ileri

⁷³ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, 182-183.

⁷⁴ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, 89.

gelen Şîî fakihlerindedir. Aynı zamanda iyi bir kelamcıda olan Hillî'nin *Tehzîbu'l-Vusûl ilâ İlmi'l- Usûl, Nihâyetu'l-Vusûl ilâ İlmi'l- Usûl, Mebâdiyi'l-Vusûl ilâ İlmi'l- Usûl, Nehcu'l-Vusûl ilâ İlmi'l- Usûl, Gâyetu'l-Vusûl ilâ İlmi'l- Usûl ve Muntehe'l Vusûl ilâ İlmi'l-Kelam ve'l Usûl* gibi pek çok Şîî fikhına göre kaleme alınmış usul kitapları bulunmaktadır.⁷⁵

Şîî çevrelerin fıkıh çalışmalarında ise İlhanlı hakimiyetinin Şîî dünyaya sunduğu imkanlar ile daha kendine daha meşru bir çalışma zemini bulmasından dolayı bu dönem Şîî fikhunun sistematikleştiği kurumsallaştığı bir dönem olmuştu. Daha Nasîrüddîn Tûsî ve Alleme Hillî zamanından başlayarak Şîî alimler İlhanlı yönetimine yakın durmuşlar neredeyse İlhanlıların siyasi akılları olmuşlardı. Bunun karşılığında da Şîî mezhebi devlet imkanlarından faydalanarak kendini geliştirme imkânı bulmuştu. Bu açıdan bakınca İlhanlılar zamanında yazılan Şîî fikhına ilişkin eserler hem sayıca artmış hem de daha güvenilir hale gelmişti. Yine bu dönem Şîa'nın İran'da güçlü bir biçimde yayılma dönemi olmuştur. İlhanlı hakimiyeti süresince güçlenen Şîa, İran'da güçlü bir taban bulmaya başlamış ve ilerleyen süreçlerde oluşacak olan Şîî menşeli Türkmen devletlerinin tabanı böylece oluşmuştu. Bu devre kadar Şîa'nın en güçlü olduğu bölge Irak çevresiydi. Dolayısıyla Şîî alimlerde daha çok Irak ve çevresinde bulunmaktaydılar. İbn Tâvus, Muhakkık-i Hillî, Yahya b. Sa'îd-i Hillî, Allâme Hasan-i Hillî ve oğlu Fahu'l Muhakkıkîn ve Fahu'l Muhakkıkîn'in öğrencisi Şehîd- Evvel'dirler.⁷⁶ İbn Tâvus'tan fıkıh konusunda *Giyâsu's-Sultânu'l-Verâ li-Sukkani's-Sera* adında bir kitap ve *Tahkîkî'l-Mezâyıkafî'l-Fevâit's-Salavât* adında bir risale; Muhakkık-i Hillî'den kısaca *Şerâyi'i'l-İslâm fi'l-Mesâili'l-Helâl ve'l-Harâm* adlı kitap, fıkıh usulü konusunda *el-Me'âric* adlı kitap ve *Nuketu'n-Nihâye* ve *Muhtasaru'n Nâfi* adlı kitaplar geriye kalmıştır. Allâme Hasan-i Hillî'den *İrşâdu'l Ezhân, Kavâ'idu'l-Ahkâm, Muhtelifu's-Şî'a, Tezkiretu'l-Fukuhâ, Tahrîru'l-Ahkâm ve Tabsaratu'l-Muta'alimîn* adlı eserleri saymak mümkündür. Ebû Zekeriyâ Necibuddîn Yahya b. Sa'îd Hillî (ö. 690/1290 veya 689/1289), fıkıh konusunda *Câmi'u's-Şerâri', Nuzhetu'n-Nâzir fi'c-Cem'i Beyme'l-Eşbâh ve'n-Nazaîr*, fıkıh usulü konusunda da *el-Medhal* adlı kitaplar geriye kalmıştır.⁷⁷ Allâme-i Hillî'nin ünlü öğrencisi İzzudîn Âbî, Muhakkık-i

⁷⁵ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîîlik*, 75.

⁷⁶ Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîîlik*, 71.

⁷⁷ Zebihullah-i Safa, *İran Edebiyatı Tarihi*, II, 65.

Hillî'nin *Muhtasaru'n-Nafi'* adlı eseri üzerine *Keşfu'r-Rumûz* adlı bir şerh yazmıştır. Allâme Hillî'nin oğlu Fâhru'l-Muhakkıkîn'in (ö. 771/1369)⁷⁸ eserlerinden *İzâhu'l-Fevâid*, *Câmi'u'l-Fevâid*, *Kitâbu'l-Hac*, *Kitâbu'l-Mesâil* adlı eserleri, İmâmiye'nin en büyük fakihleri ve âlimleri arasında sayılan ve Şam'da Sünnî alimlerin fetvaları ve Şam valisi Emir Seyfuddîn Harezmi'nin emriyle 786/1384 yılında kılıçla öldürülüp cesedi darağacına asılarak taşlanan Şehîd-i Evvel Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Cemâluddîn Mekki-yi Nabatî'den (734/1334-786/1384) *Temhîdu'l-Kavâ'id*, *Ravzu'l-Cinân*, *Lum'a-i Dimişkiyye*, *Elfiyye*, *ed-Durusu's-Şer'iyye* ve *Mesâliku'l-Efhâm* gibi eserleri saymak gerekir.⁷⁹

İlhanlılar zamanında hadis çalışmalarının genel seyrine bakıldığında Şîî çevrelerin Hadis çalışmalarında daha ileri bir seviyede oldukları görülmektedir. Devrin en güçlü Şîî alimlerinden olan Alleme Hillî, hadis konusunda da önemli çalışmalar ortaya koymaktaydı. Bu dönemde göze çarpan ilk güçlü çalışma Alleme Hillî'nin de hocası olan Seyyid Raziyuddîn Ali b. Tâvus Alevî-yi Hillî (589/1193-664/1265)'nin kaleminden çıkmıştır. İbn-i Tavus; *Feceru'l-Hemum*, *Felâhu's-Sâyil* ve *Necâhu'l-Mesâil*, *Keşfu'l-Muhacce li-Semere'ti'l-Mehecce*, *Keşfu'l-Yakîn* veya *Kitâbu'l-Yakîn*, *Muhâsebetu'n Nefs*, *et-Turafumine'l-Enbâve'l Menâkib* gibi Şîî literatürünü zenginleştiren eserler bırakmıştır.⁸⁰ Şîî muhaddislerin Şia'nın kurumsallaşması bu dönemde en çok ilgilendikleri konu "imametini" ispatı olmuştur. Bu dönemdeki Şîî menşeli hadis çalışmalarının ana problemini Şiîliğin temel söylemi olan Hz. Ali'nin velayet ve imamet iddiasını ispatlamak oluşturmaktadır. Bu itibarla sürekli olarak bu bilgiyi destekleyecek bir hadis senedi aramışlardır. Onların bu gayreti sayesinde Şîî çevrelerde hadis ilimi büyük bir gelişme göstermişti. Dönemin önemli Şîî muhaddislerinden biri de İbn Tâvus'un kardeşi olan Cemâluddîn Ahmed (ö. 673/1274) bir diğeri de oğlu Giyâsuddîn Ebû'l-Muzaffer Abdülkerim'dir. Abdülkerim'in Kurhatu'l-Gurra ve Şemili'l-Manzûm isimli eserleri Şîî hadis literatürünün önemli kaynakları arasında yerini almaktadır. İlhanlılar çağının dikkat çeken Şîî muhaddislerin arasında Muhakkak-i Hillî (ö. 676/1277)'de yer almaktadır. Bundan başka *el-Arba'in fi Fezâyi li Emiri'l-Mu'minin* adlı eserin sahibi Cemâluddîn Yusuf b. Hatem-i Âmulî, *Rahetu'l-Ervâh*

⁷⁸ Zebihullah-i Safa, *İran Edebiyatı Tarihi*, II, 66.

⁷⁹ Zebihullah-i Safa, *İran Edebiyatı Tarihi*, II, 62.

⁸⁰ Zebihullah-i Safa, *İran Edebiyatı Tarihi*, II, 65.

ve *Mûnisu'l-Eşbâh*'ın sahibi Ebû Sa'îd Hasan b. Hüseyin Beyhakî,⁸¹ gibi muhaddisler Şîî hadis geleneğine İlhanlılar zamanında zirvesini yaşatmaktaydılar.

Dinî ilimlerin başında gelen kelim ilminin İlhanlılar zamanındaki durumuna bakıldığında Sünnî ve Şîî çevrelerin yoğunluklarının aynı oldukları ve yoğun bir çatışma içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu dönem kelim çalışmalarında Şerîf-i Fergânî (ö. 743/1342), Abdussamed Mahmûd-i Fârâbî, Şemsuddîn-i İsfahânî (674/1275-746/1346), Şemsuddîn-i Âmulî (ö. 750/1349) Zeynuddîn Abdurrahman b. Muhammed-i Kazvînî ve Şemsuddîn Muhammed b. Bistâmi Beyzavî'ye şerh yazan kelim müelliflerinin başında gelmektedir.⁸² İlhanlılar zamanında Şîî çevrelerin kelim çalışmalarına bakıldığında Şia'nın genel kurumsallaşma sürecine paralel olarak Şîî akaidini şekillendiren eserlerin ortaya konulduğu görülmektedir. Ayrıca bu dönemin kelim müelliflerinin eserlerinin usul bağlamında da bir gelişme gösterdiği anlaşılmaktadır. Tabii ki hiç şüphesiz İlhanlılar zamanında Şîî kelimcilerin başını Nasîrüddîn Tûsî çekmektedir. Arapça olarak kaleme aldığı *Tecrîdu'l-Kelâm ya da Tegrîdu'l-Akâid, İ'tikâdât* ve Farsça olarak kaleme aldığı *İsbât-ı Vâcid* adlı kitapları Şîî kelim anlayışında büyük çığır aşmıştır.⁸³ Her ne kadar Tûsî Şîî bir alim olsa da onun özellikle kelim üzerine çalışmaları İslam dünyasının bütünü etkilemiştir. Sünnî bilim çevreleri de Tûsî'nin görüşlerine itibar etmişlerdir. Öyle ki Osmanlı medreselerinde bile Tûsî'nin eserleri okutulmaktaydı. İslam dünyasında kelim tartışmaları ilk dönemlerde daha çok Sünnî anlayış ile mutezile arasında yaşanmaktaydı. Bu zamana kadar Şîilerin ayrılıkları daha çok siyasi kulvarda kendini göstermekteydi. Fakat İlhanlılar çağında Şîilik ciddi bir kuramsallaşma atılımı gerçekleştirdiğinden Sünnî kelamın karşısına artık Mutezileden başka birde Şîî kelamı çıkmıştı. Bunun en güçlü temsilcisi de Tûsî'ydi. Her ne kadar Şîî menşeli bir kelim anlayışı geliştirse de Tûsî'nin derinliği ve birikimi ile üretilen eserler İslam kelamının tamamını kuşatır nitelikteydi. Tûsî, Meşşâî felsefesi ile kelim birleştiren ilk kişidir⁸⁴. Onu İslam düşünce tarihi içinde bu kadar güçlü kılanda bu özelliği olmuştur. Tûsî'nin eserlerine takipçileri olan Şemsuddîn Muhammed Esferâyînî-yi Beyhakî,

⁸¹ *Devletşâh Tezkiresi*, II, 285.

⁸² Zebihullah-i Safa, *İran Edebiyatı Tarihi*, II, 61.

⁸³ Angil Şirinov, *Nasîreddîn Tûsî'de Varlık ve Uluhiyet*, (İstanbul: 2011), 39.

⁸⁴ Fatih Toktaş, *Meşşâî Felsefi*, (İstanbul: 2004), 26.

Allâme-i Hillî, Şemsuddîn-i İsfahânî ve Alâuddîn Kuşî gibi müellifler şerh yazmışlardır.⁸⁵ Şemsuddîn-i İsfahânî'nin Şerh-i Kadîm diye bilinen şerhi üzerine Mîr Seyyid Şerîf-i Curcânî, bir de haşiye yazmıştır. Bu haşiye, *Hâşiye-i Tecrîd* diye meşhur olup taşıdığı önem nedeniyle ders kitapları arasına girdi ve bunun üzerine de birçok şerh ve haşiye daha yazıldı. Bu dönemin diğer Şia alimlerinden *Kitâb-ı Kavâ'id* sahibi İbn Meysem Behrânî (ö. 679/1280), Sünnîleri reddiye konusunda yazılmış olan *Nehcu'l-Hak ve Keşfu's-Sıdk* adlı kitapların, *Minhâcu's-Salâh*, *Keşfu'l-Yakîn*, *Minhâcu'l-Kerrâme*, *Envâru'l-Melekût*'un sahibi Allâme Hasan-i Hillî, Allâmenin oğlu *Câmi'u'l-Fevâid* ve *Usûlî Dîn* adlı kitapların yazarı Fâhru'l-Muhakkıkîn gibi eserlerde bu devir Şiî kelimelerinin çalışmaları arasında gelmektedir.⁸⁶

Sonuç

İslam dünyasının siyasi gücünü yitirmesi oluşturduğu kültürel ve ilmi birikimin büyük bir darbe alması ile sonuçlandığından büyük bir yıkım olarak değerlendirilen Moğol istilası Şiî dünya içinse tarihi bir fırsat olarak tezâhür etmişti. Selçukluların İslam dünyasını doğrudan yönetmeye başladıkları XI. Yüzyıl ortalarından itibaren siyasi etkisini kaybeden İmâmiye için, İlhanlı Devleti'nin kuruluşu ve Hülâgü Han tarafından Abbasî Hilafetinin son bulması Türkiye Selçuklu hanedanının da İlhanlılar elinde adeta bir kukla yönetime dönüşmesi Şiîlere büyük bir tarihi fırsat sundu. Bu şartlar altında büyük bir rahatlama yaşayan İmâmiye Şiîleri tarihlerinde görülmemiş bir kurumsallaşma ve kitabi geleneklerini oluşturma süreçlerini başlatmıştı. Bu süreçten çok daha önemli olan gelişme ise Moğolların geldiği tarih itibari ile çok büyük yoğunlukla Sünnî olan İran Azerbaycan çevresinde Şiîlerin yayılma imkânı bulması ve Şiîlerin giderek bu coğrafyada belirleyici bir unsur olma süreçlerinin başlamış olmasıydı. Bu gerek İran ve Azerbaycan çevresinde yaygın bir faaliyet alanı bulan Şiî medreselerinden gerekse Nasîreddîn Tusî, Allâme Hasan-i Hillî ve İbn Tâvus gibi büyük alimler başta olmak üzere pek çok Şiî alim tarafından tefsir, hadis ve kelâm gibi ilahiyatın temel bilim alanlarında ortaya konan pek çok eser ve bu coğrafyada başlayan yaygınlaşma süreci bu tarihten sonra İmâmiye Şiîlerinin çok daha farklı bir boyuta taşınmasının önünü açan temel unsur olarak tarihe geçmiştir. İran ve Azerbaycan sahasında Moğol öncesi süreçte nerdeyse yok denilecek kadar az olan Şiî varlığı Ebû

⁸⁵ Şirinov, *NasîrüddînTûsî'de Varlık ve Uluhiyet*, 41.

⁸⁶ Zebihullah-i Safa, *İran Edebiyatı Tarihi*, II, 75.

Sâ'îd Bahadır Han'ın ölümüyle İlhanlıların son bulduğu 1335 yılı civarında yine Şîî bir tarihçi olan İbn Tıktıkâ'nın ve Hamdullah Müstevfî'nin verdiği bilgiler ışığında Şîî varlığının genel nüfusun %20'lerini zorladığı görülmektedir. Bu geçmişinde nerdeyse hiç izlerine rastlanılmayan İmâmiye Şîîleri açısından büyük bir başarıdır. Daha sonrasında yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında ise bunun sadece bir başlangıç olduğu görülecektir. İlhanlıların yıkılması ile bir fetret sürecine sürüklenen bölgede İlhanlı bakiyesi olarak kurulan. *Celâyirîliler, Serbedâriler ve Muzafferîler* gibi küçük hanedanların Şîîliği himâye eden politikalar geliştirmeleri neticesinde Şîîlik İran ve Azerbaycan çevresinde çok daha etkin bir konum kazanmıştı. Sürecin tamamlanması ise kuşkusuz başlangıçta Sünni olan Erdebillî tarikatının kendi içinde Şîîleşerek etkileşimde olduğu ve yine Sünnî bir devlet olan Akkoyunlular'ı içten içe ele geçirme süreci ile ortaya çıkan Safevî hanedanının siyasi başarısı ile gerçekleşmiştir.⁸⁷ İşte bütün bu hikâyenin başlangıcı İlhanlı Devletinin Şîî unsurlarla kurduğu ilişki ve onlara sunduğu tarihi fırsat ile başlamıştır denilebilir.

Kaynakça

- Alican, Mustafa. *Tarihin Kara Yazgısı Moğollar*. İstanbul: 2015.
- Bademci, Ali. *Cengiz Yasası ve Timur Tüzükatı*. İstanbul: 2012.
- Baltacı, Halil. *Necmeddîn Dâye Râzî*. İstanbul: 2011.
- Bausani, A. "İlhanlı Hakimiyeti Zamanında İran'da Din". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. Çev. Mustafa Uyar XX/32 (Ankara 2002).
- _____. "Religion Under the Mongols". *The Cambridge History of Iran*, Ed. J. A. Boyle. London: 1968, V.
- Benâketî, Davud. *Tarih-i Benâketî*. Nşr. M. Şiar Tahran: 1969.
- Beyanî, Şirin. *Din-i Devlet: Der İran Asr-ı Moğol*. II. Tahran: 1385.
- Brockelman, Carl. "Beyzavî". *İA*. II.
- Curt, Alinge. *Moğol Kanunları*. Çev. Coşkun Üçok. Ankara: 1967.
- Cüveynî, Atamelik. *Tarih-i Cihan Güşâ*. III. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: 1988.
- Daftary, F. *Short History of The Ismailis*, Edinburg: Edinburg University, 1998.
- Devletşah Tezkiresi*, Çev. Necati Tural. İstanbul: 1977, II.
- Eflâkî, Ahmed. *Menakıb'ul-Arifn*. II. Nşr. Tahsin Yazıcı. Ankara: 1986.
- Erdem, İlhan. "Olcâytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri". *Tarih Araştırmaları Dergisi* XX/31 (Ankara: 2000).

⁸⁷ Konu hakkında etraflı bilgi için bk. Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, (İstanbul: 2010).

- Hemâdanî, Reşidüddîn Fazlullâh. *Tarih-i Mubârek-î Gâzân Han*. Nşr. Karl Jhan. London: 1940.
- İbn Fuvâtî. *Havâdisu'l-Cami'ave't-tacârib en-nâfi'a Fil-mi'e el-Sâbi'a*. Nşr. Mustafa Cevâd. Bağdad: 1932.
- İbn Teymiyye. *Hapishane Mektupları*. Der. Mehmet Emin Akın İstanbul: 2019.
- Jamal, Nadia Eboo. *Surviving the Mongols, Nizârî Quhistânî and the Continuity of Ismaili Tradition in Persia*. London: 2002.
- Kanat, Cüneyt. "Baybars Zamanında İlhanlı-Memlûk İlişkileri (1260-1277)" *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 16/1 (2001).
- Kâşânî, Ebû El-Kâsım B. Abdullah Muhammed B. Ebû Tâhir 'Abdullah. *Tarih-i Olcâytu*. Nşr. Mehîn Hambelî. Tahran: 1348.
- Özdemir, H. Ahmed. "Tâhirü'l-Mevlevî ve Cengiz ve Hülâgü Mezalîmi Adlı Eseri". *S.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2005).
- _____. "Moğol İstilasında Bazı Öğrenilmiş Çaresizlik Örnekleri". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/29 (2010): 21-40.
- _____. *Moğol istilası ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı: (Cengiz ve Hülagu dönemleri (612-656/1216-1258))*. İstanbul: 2011.
- Özel, Ahmet. "Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/2 (2012): 41-64;
- Özgüdenli, Osman G. *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*. İstanbul: 2009.
- Petrushevsky, I. P. "The Socia-Economic of Iran under the İl-Khans" *The Cambridge History of İnan. V. The Saljuq and Mongol Periods*. Ed. A. Boyle. London: 1968.
- Rubruck, William Von. *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*. Çev. Zülal Kılıç. Ed. Peter Jackson. İstanbul: 2010.
- Sarton, George. *Introduction to the History of Science*. II. New York: 1975.
- Spuler, Bertold. *İnan Moğolları*. Çev. Cemal Köprülü. Ankara: 1987.
- Şahin, Hanifi. "Ehli-i Beyt Siyaset İlişkisi". *EKEV Akademi* 41.
- _____. *İlhanlılar Döneminde Şiilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.
- Şirinov, Angil. *Nasîreddün Tûsî'de Varlık ve Uluhiyet*. İstanbul: 2011.
- Togan, Zeki Velidî. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: 1981.
- Toktaş, Fatih. *Meşşâî Felsefe*. İstanbul: 2004.
- Vassâf. *Tarih-i Vassâf*. Tahran: 1346.
- Zebihullah-î Safâ. *İnan Edebiyatı Tarihi*. Çev. Hasan Almaz. Ankara: 2005, II.